

УДК 29:930 «712»

В. М. Орлов

СУЧАСНІ ПОГЛЯДИ НА ПРОБЛЕМУ ДЕФІНІЦІЙ ЩОДО НОВОЇ РЕЛІГІЙНОСТІ (ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ)

У статті аналізуються різні підходи до визначення феномена нової релігійності, відображені в сучасних наукових дослідженнях.

Ключові слова: *деструктивний культ, нова релігійна течія, секта, тоталітарна секта.*

Серед значної частки населення поширені й залишаються доволі стійкими упередження стосовно нових релігійних течій (далі — НРТ), які вважаються «деструктивними культурами» релігійними утвореннями, «чужими», «ворожими» українській культурі. Але з наукової точки зору нові релігійні течії не несуть загрози для соціуму. Тому на сьогодні основним завданням є аналіз особливостей нових релігій, виявлення характеру їх впливу на особистість і суспільство в цілому, що залишається надзвичайно актуальним.

У наукових та науково-популярних виданнях, друкованих та електронних засобах масової інформації існують різні підходи щодо встановлення ефективності й доцільності використання того чи іншого терміна стосовно нової релігійності.

Дослідження НРТ в Україні у нових соціально-політичних умовах полягає у необхідності достовірних знань про них для суспільства, державних структур з метою подолання негативних стереотипів, запобігання міжконфесійній нетерпимості та ворожнечі на релігійному ґрунті. На порядку денному залишається питання щодо збереження сектантських пережитків у традиційній церкві, викликає тривогу не завжди толерантне втручання іноземних місіонерів у релігійну ситуацію країни, зростає важливість співробітництва віруючих різних конфесій між собою, а також діалогу з державними і громадськими інституціями.

Метою цієї статті є розкриття сутності полеміки різноманітних дослідників з приводу доцільності використання різних термінів для означення нової релігійності на сучасному етапі. Для розкриття загальної мети необхідно сконцентрувати увагу на таких завданнях, зокрема на дослідженні термінологічного апарату безпосередньо релігійних громад, засобів масової інформації, традиційних церковних інституцій, вітчизняних та зарубіжних антикультури рухів для означення феномена нової релігійності; здійснити аналіз різниці між характерними рисами секти і нової релігійної течії; надати звіт, з якою метою академічно нейтральний термін «секта» використовується в негативному, дискримінуючому значенні.

З моменту виникнення у країнах західного світу релігійно-містичної хвилі, одним із домінуючих завдань культурологів, соціологів, істориків та релігієзнавців стало вивчення специфіки нової релігійності. Але часто замість чіткого наукового аналізу дефініцій стосовно нових релігій існує лише упереджене, необґрунтоване, зневажливе трактування.

У сучасній науковій літературі історико-релігієзнавчого спрямування використовуються різноманітні визначення нових релігійних утворень, які набули поширення на межі 1960 — 1970-их років у країнах Заходу, а наприкінці 1980 — на початку 1990-их років — у державах колишнього СРСР.

Нові форми релігійності, за швидким розвитком котрого спостерігали у наукових виданнях, як явище нове й не вивчене, не мали сталого означення. Як відзначає російський філософ та релігієзнавець Є. Балагушкін, різноманітність нових релігій, сект і культів настільки велика, що для них важко відшукати спільну назву. Недивно, що одна з присвячених їм праць мала назву «Странные культы» [2, с. 96].

Відомий український релігієзнавець А. Колодний вважає, що особливо важким завданням виявилось термінологічно визначити новий феномен. Ще й досі немає єдиного, загальнозживаного терміна, який би позначив усе різноманіття новітніх явищ у релігійній сфері. Існує багато понять, якими описують одне й те ж явище. Серед найбільш уживаних є «секта», «тоталітарна секта», «культ», «псевдокульт», «психокульт», «квазірелігія», «неорелігія», «новітня релігійна течія» (*лапки.* — *В.О.*) [1, с. 782].

Для англomовних праць характерне використання поняття «новий культ», для німецьких — «молодіжна релігія», тому що серед представників нових релігій спостерігається значна концентрація саме молоді. Однак, на думку польського дослідника П. Й. Слівінського, найпоширенішим стає поняття «новий релігійний рух», більш широкий, аніж «культ» чи «молодіжна релігія» і для якого є не притаманним негативне ставлення до нового феномена [17, с. 7]. У західних дослідженнях визначення більш нейтральні, незаідеологізовані, спрямовані на описовий характер явища. Тоді як більшість вітчизняних термінів несуть на собі тягар часу, в них закладене емоційне ставлення до предмета вивчення. Тому їх називають «альтернативними», «опозиційними», «виникаючими», «нетрадиційними», «позаконфесійними» або застосовують до них термін «культ», «деструктивна секта» [21, с. 37].

Але і в закордонних джерелах теж простежується вживання щодо нової релігійності поняття «секта». Деякі поширені терміни привнесені в ужиток неспеціалістами, котрі не стільки вивчають, скільки оцінюють явище як деструктивне, тоталітарне чи авторитарне. Саме такі визначення ввійшли до буденної свідомості, відповідаючи загальним настроям пересічних громадян.

В академічному релігієзнавстві термінами «секта» або «культ» позначаються типи релігійних організацій, які існують поряд із такими релігійними спільнотами, як церква та деномінація [1, с. 780].

Але досить тривалий період часу поняття «секта» застосовується до різноманітних релігійних об'єднань, у тому числі й до НРТ [15, с. 4].

Представники основних зацікавлених груп мають різноманітне, часто протилежне ставлення до нової релігійності [8, с. 388-390]. Так, прихильники різних релігійних утворень можуть використовувати термін «тоталітарна секта» з метою компрометації інших релігійних напрямів, які можуть стати їх конкурентами.

Засоби масової інформації достатньо часто послуговуються термінами «тоталітарна секта», «деструктивний культ» та «псевдорелігія» з метою надання конкретній релігійній організації негативного забарвлення [21, с. 36, 38].

На думку українського релігієзнавця В. Єленського, для визначення організацій нової релігійності журналісти досить часто використовують поняття «секта», «деструктивний тоталітарний культ». У цьому випадкові, ці визначення є некоректними, не мають жодної юридичної сили, мають принизливий характер. Було відзначено, що ЗМІ застосовують одне й те саме кліше по відношенню до різних нетрадиційних релігійних течій незалежно від їх характеристики [9, с. 9].

Богослови найчастіше вживають термін «секта». У церковних колах семантиці слова «секта» було надано негативного значення. «Секти» називали «покидьками церковної історії», а їх прихильників — «ізгоями» [12, с. 4]. Термін «тоталітарна секта» використовується для «викривання інаковірних», оскільки недвозначно ототожнюють релігійні об'єднання, дуже різні за своїм характером і засобами впливу на особистість та суспільство, з тоталітарними режимами, які дискредитували себе. Подібна підміна релігійної специфіки не тільки заважає глибокому розумінню суті нових релігій, але й повністю стирає їх відмінність від історичних релігійних об'єднань [2, с. 96].

Сучасні антикульткові рухи категорично виступають проти НРТ. Вони розглядають будь-яке відгалуження від основної церковної інституції як ересь, сатанізм, відступ від істинної релігії. Первісне значення слова «секта» знівельовано, і сьогодні його використовують не за призначенням, називаючи цим поняттям будь-яку релігійну групу, яка не належить до традиційної церкви [1, с. 780]. Характерно, що, незважаючи на процес відродження релігії, кількість представників антикульткових рухів не зменшується. Відзначаючи негативну роль НРТ, вони обвинувачують їх у насадженні нової глобалістської, антидержавної ідеології [13, с. 2].

У шкідливості «сатанинських сект» поспішають запевнити і представники закордонних антикульткових рухів. Так звані «доброзичливці» навряд чи здатні усвідомити згубність загострення міжконфесійної ворожнечі; їх позиції, скоріше за все, продиктовані інтересами утвердження монополії власних релігійних об'єднань.

Немало дослідників, зокрема російський філософ В. Кулаков та політолог Є. Плужніков [16], теж не позбавлені упередженого погляду на нову релігійність, зображуючи антидержавну позицію окремих громад. Вони екстраполюють недоліки, притаманні конкретним релігійним громадам, на всі нові релігійні течії.

Подібна позиція властива дослідникам, ангажованим у структури історичних церков, зокрема у цьому контексті варто спинитися на концепціях П. Бройде та О. Дворкіна. Аналізуючи позицію О. Дворкіна, можна відзначити так звану «підміну понять». Терміном «секта» він називає і об'єднання п'ятидесятників та єговістів, котрі не належать до неорелігій, а є представниками традиційних релігій євангелістського спрямування. А такі представники нових релігійних течій, як саєнтологи й неохристияни (зокрема мормони), ототожнюються з агентами спецслужб Сполучених Штатів Америки [11, с. 5].

П. Бройде у переліку так званих «сект» поряд з новими релігійними течіями («Білий лотос», Міжнародне Товариство свідомості Крішни, Церква саєнтології) відзначає й Українську Православну Церкву Київського Патріархату («*філаретівський розкол*». — П. Б.), що свідчить про тенденційність автора і прагнення охопити терміном «секта» всі релігійні групи, які навіть неможливо співвіднести з вищезазначеним поняттям [4, с. 39].

Подібне негативне ставлення до нової релігійності можна простежити не лише у вітчизняних дослідженнях. Як зауважує німецький соціальний психолог та історик Л. Фроріп, на побутовому рівні досить часто по відношенню до нових релігійних груп використовують термін «секта» або «культ»; а в наукових дослідженнях — «нова релігія» або «нова релігійна течія» [26, с. 58-59].

Критичне ставлення, викликане випадками негативної діяльності окремих нових релігійних громад, у суспільстві часто поширюють і на всі інші НРТ. Але серйозні неупереджені науковці впевнені, що єдино можливим шляхом є академічний аналіз НРТ [8, с. 388-390].

Російський дослідник М. Штерін констатує, що проблема грамотного та коректного використання таких понять, як «культ», «секта», «альтернативні», «маргінальні релігії» або «нові релігійні меншини», є особливо важливою і складною [18, с. 151].

Насправді поняття «секта» й «нова релігійна течія» мають різне походження, неоднорідні за віроповчальними положеннями та етичними принципами, за ритуалами, за ставленням до жінок, дітей, людей старшого покоління, віруючих інших релігій. На думку української дослідниці-релігієзнавця Л. Филипович, вони відрізняються типом і принципами своєї організації, характеристиками своїх засновників та лідерів (Бог, месія, священник, пророк, гуру, батько, обраний лідер), формуванням і розпорядженням бюджету своєї організації (десятина, вуличний збір, пожертви, бізнес) [10, с. 817].

Як зауважує український дослідник О. Шуба, достатньо часто свідомо ігнорується різниця між характеристиками сектантських організацій і сутністю сучасних нових релігійних груп [21, с. 37].

Щоб зрозуміти, визначити хибність і спростувати поняття «тоталітарна секта», російська дослідниця Л. Григор'єва запропонувала низку особливих ознак. На відміну від секти, для НРТ характерним є релігійний синкретизм, тобто вірування, в якому існують елементи різних релігійних учень [6, с. 206-207].

Нові релігійні течії відрізняються від попередніх сектантських рухів усередині домінуючих церковних організацій. Нетрадиційна релігійність представлена сьогодні євангелістськими вченнями (неохристиянством), орієнтальними релігіями, окультизмом і медично-оздоровчими культурами [2, с. 96].

Російський історик Є. Торчинов застосовує поняття «секта» як релігійну конфесію, що відокремилась від панівної релігії й протиставляється їй. Дослідник указує, що проведення поділу між новою релігією і сектою є антинауковим, оскільки вони є релігійними утвореннями, але відрізняються характерними для кожної властивостями, де прикметою секти може бути малочисельність груп та існування в рамках пануючої релігії [20, с. 358].

Важливою різницею секти та НРТ є їх кількісний склад. Так, чисельність прихильників НРТ може досягати кількох мільйонів, у той час як кількість членів секти може становити лише декілька осіб [6, с. 207].

Німецькі дослідники Г. Чьорнер, Г. Х. Дідріх, Г. Штріккер відзначили, що використання визначення «нова секта» щодо нової релігійності є непропорційним, тому що до останніх належать і самостійні релігійні формування, не пов'язані із сектантським рухом [23, с. 288].

На сьогоднішній день секти традиційних конфесій відзначаються тривалою історією свого існування, що суттєво відрізняє їх від нових релігійних течій [14, с. 109].

Представники більшості НРТ відкриті до світу, проповідують гуманістичні ідеї (за окремими винятками, наприклад, Велике Біле Братство) [6, с. 208]. З подібною позицією погоджується російська дослідниця Ю. Яковлева, яка наголошує, що представники НРТ намагаються налагодити взаємовідносини з представниками традиційних релігій. Вона наводить приклад прагнення Міжнародного Товариства свідомості Крішни встановити контакт з існуючими православними конфесіями [25, с. 102].

На думку німецького теолога У. Шеффера, серед характерних рис секти варто відзначити прагнення до самоізоляції, а також жорстокість моральних принципів, які можуть виражатися у відособленні, відході від соціуму [24, с. 17-19].

Українська дослідниця Л. Филипович повністю заперечує застосування термінів «секта» і «культ» для визначення нових релігій, наголошуючи, що вони «... не несуть на собі ніякого етичного навантаження і можуть бути визначенням чого завгодно. До того ж ці нейтральні терміни набули негативного забарвлення. І коли НРТ називають «сектами», не розуміють величезних відмінностей, які існують між ними» [10, с. 818].

Американська дослідниця, адепт НРТ М. П. Фішер зауважує, що самі поняття «секта» або «культ» є нейтральними, але часто через свою невживаність на певній території представниками історичних релігій вони характеризуються досить негативно [22, с. 303].

Російський дослідник, правник С. Бур'янов також відзначає з юридичної сторони некоректність у використанні таких понять, як «секта», «культ», «деструктивний культ», і розподілу релігій на традиційні й нетрадиційні, констатує, що, згідно з нормативно-законодавчими актами, всі релігії та релігійні об'єднання мають рівні права [5, с. 12-13].

Український науковець С. Сьомін не радить називати нові релігійні течії сектами, оскільки в останніх він убаचाє «нищення особистості» [19, с. 205].

Британська соціолог релігії А. Баркер указує, що негативне зображення секти не зможе надати адекватної оцінки цьому феномену. Для того, щоб дати об'єктивну оцінку релігійним організаціям, треба зрозуміти, що їх існує велика кількість, зовсім не однорідних, не однотипних за своєю організацією, видами діяльності, пропозиціями, які вони надають своїм прихильникам, методами проведення роботи, вивчити діяльність кожної конкретної з них, не тільки НРТ, усвідомити наслідки цієї діяльності [3, с. 151-152].

Більшість сучасних дослідників релігії, як відзначає білоруський науковець О. Дьяченко, також відмовилися від використання поняття «секта» стосовно НРТ у зв'язку з відсутністю чіткості, універсальності та об'єктивності змісту, що містить це поняття [7, с. 21].

Авторитетні дослідники, праці яких заслуговують на увагу і визнання, дійшли висновку, що для наукового вжитку, об'єктивним, найбільш придатним слід вважати термін «нова релігійна течія» [10, с. 818].

Проблема вивчення НРТ на професійному чи аматорському рівні цікавить суспільні організації, науково-дослідницькі, правозахисні центри та церковні

групи. Їх позиції не завжди включають необхідність досягнення глибинного розуміння феномена нової релігійності.

У цьому дослідженні характеризуються різноманітні підходи до найпоширеніших дефініцій відносно нової релігійності, відображені у працях істориків, філософів, дослідників релігії, та запропонована власна позиція стосовно визначення нових релігійних утворень.

Таким чином, у цій розвідці було здійснене структурування основних позицій щодо нової релігійності у такі категорії: позитивне ставлення до НРТ; позиція повного заперечення та науковий (академічний) підхід, який характеризується толерантністю до різноманітних релігійних організацій. Так, у процесі дослідження було з'ясовано, що у своїх взаємовідносинах з новими релігіями традиційні церкви намагаються утвердити власну релігійну монополію; інші релігійні групи прагнуть позбутися конкурентів; засоби масової інформації, у гонитві за сенсацією, недосконало вивчають предмет, їм бракує фахового аналізу; антикультові рухи спрямовують свою діяльність на їх ігнорування і повне заперечення з метою поширення власного впливу. Більшість із зазначених вище репрезентантів не враховують тих значних відмінностей, які несуть на собі поняття «секта» й «нова релігійна течія». Найбільш допустимим є науковий аналіз феномена нової релігійності, який заперечує упереджене, оціночне ставлення. Таким нейтральним терміном, на думку багатьох сучасних науковців, є поняття «нова релігійна течія».

Список використаної літератури

1. Академічне релігієзнавство: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / [за наук. ред. А. М. Колодного]. — К.: Світ знань, 2000. — 862 с.
2. Балагушкин Е. Г. Новые религии как социокультурный и идеологический феномен / Евгений Геннадьевич Балагушкин // *Общественные науки и современность*. — 1996. — № 5. — С. 90—100.
3. Баркер А. Новые религиозные движения: практическое введение / Айлин Баркер; [предисл. В. Федорова]. — СПб.: Издательство Русского Христианского гуманитарного института, 1997. — 284 с.
4. Бройде П. Проблема деструктивных сект в Украине / Павел Бройде // *Вісник прес-служби УПЦ*. — 2002. — № 14 (листопад). — С. 39—40.
5. Бурьянов С. А. Ксенофобия, нетерпимость и дискриминация по мотивам религии или убеждений в субъектах Российской Федерации: специализированный информационно-аналитический доклад за 2006 — первую половину 2007 годы : [монография] / Сергей Анатольевич Бурьянов. — М.: Московская Хельсинкская группа, 2007. — 240 с.
6. Григорьева Л. И. К вопросу об использовании понятия «тоталитарная секта» по отношению к новым нетрадиционным религиозным движениям [Электронный ресурс] / Людмила Ильинична Григорьева // *Личность, творчество и современность: сб. научных трудов* / [отв. ред. Д. Д. Невирко]. — Красноярск: Сибирский юридический институт МВД России, 1999. — Вып. 2. — С. 206—210. — Режим доступа: <http://cultus.org.ru>. — Назва з екрана.
7. Дьяченко О. В. Новые религиозные организации / Олег Викторович Дьяченко // *Духовно-нравственное состояние общества: религиозные организации и межконфессиональные отношения в Могилеве и Могилевской области : материалы для участников науч.-практ. конф., 25 авг. 2010 г., Могилев* / сост. И. А. Столярова. — Могилев: Могилевский горисполком, отдел идеологической работы горисполкома, Координационный совет общественных и национальных объединений, политических партий и профсоюзных организаций г. Могилева, 2010. — С. 20—50.

8. Єленський В. Є. Релігія після комунізму. Релігійно-соціальні зміни в процесі трансформації центрально- і східноєвропейських суспільств: фокус на Україні / Віктор Євгенович Єленський. — К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2002. — 419 с.
9. Єленський В. Українське суспільство і «секти» / Віктор Єленський // *Людина і світ*. — 1998. — № 9. — С. 9—12.
10. Історія релігії в Україні : у 10 т. / за ред. А. Колодного ; редкол.: Колодний А. (голова) [та ін.]. — К.: [б. в.], 2010. — . — Т. 8: Нові релігії України. — 2010. — 828 с.
11. Как «не сорваться» в секту // *Труд*. — 2003. — 24—29 января. — С. 5.
12. Клибанов А. И. Религиозное сектанство в прошлом и настоящем / Александр Ильич Клибанов. — М.: Наука, 1973. — 256 с.
13. Кулаков В. В. Религиозный фактор и национальная безопасность России (на материалах Южного Федерального округа) : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филос. наук : спец. 09.00.13 «Религиоведение, философская антропология, философия культуры» / Владимир Васильевич Кулаков. — М., 2006. — 22 с.
14. Опарин А. А. Религии мира и Библии : [монография] / Алексей Анатольевич Опарин. — [3-е изд.]. — Х.: Факт, 2004. — 176 с.
15. Пленники религиозного экстаза: психология религиозных сект / [авт.-сост.: А. В. Тимченко, В. Б. Шапар]. — Х.: Прапор, 1998. — 477 с.
16. Плужников Е. Н. Религиозный экстремизм в современной России: проблемы теоретической интерпретации и политической практики : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. полит. наук : спец. 23.00.02 «Политические институты, процессы и технологии» / Евгений Николаевич Плужников. — М., 2010. — 34 с.
17. Слівінський П. Й. Релігійний вінегрет: кілька слів про нові релігійні і парарелігійні форми / Пйотр Йордан Слівінський ; [пер. з пол. Г. Теодорович]. — Л.: Свічадо, 1999. — 120 с.
18. Старые церкви, новые верующие: религия в массовом сознании постсоветской России / [под ред. К. Каарияйнена, Д. Е. Фурмана]. — СПб.-М.: Летний сад, 2000. — 248 с.
19. Сьомін С. В. Міжнародні християнські організації та національна безпека України: [монографія] / Сергій Валерійович Сьомін. — К.: НІСД, 1999. — 267 с.
20. Торчинов Е. А. Религии мира: опыт запредельного: психотехника трансперсного состояния / Евгений Алексеевич Торчинов. — СПб.: Центр «Петербургское востоковедение», 1998. — 384 с.
21. Тоталітарні і деструктивні секти: це реальність чи зла вигадка? // *Релігійна панорама*. — 2008. — № 5. — С. 36—44.
22. Фишер М. П. Живые религии / Мэри Пат Фишер ; [пер. с англ.]. — М.: Республика, 1997. — 368 с.
23. Чёрнер Г. Хорошего держитесь: Церкви и религиозные объединения в Российской державе, Советском Союзе и независимых государствах, возникших после его распада / Чёрнер Гельмут, Дидрих Ганс-Христиан, Штриккер Герд; пер. с нем. Ю. А. Голубкина. — Х.: Майдан, 1998. — 488 с.
24. Шеффер У. Вера Бахаи: секта или религия? / Удо Шеффер ; [пер. с англ.]. — СПб.: Единение, 2003. — 48 с.
25. Яковлева Ю. А. Нетрадиционные религиозные организации и социальная среда (Дисфункциональность взаимодействия) / Юлия Александровна Яковлева // *Общественные науки и современность*. — 2009. — № 3. — С. 100—108.
26. Froriep L. Die Debatte um Neue Religiöse Bewegungen in der BRD — kirchliche Deutungsmuster und die Rolle der Religionswissenschaft / Lida Froriep // *Zeitschrift für junge Religionswissenschaft*. — 2007. — Vol. II. — S. 57—81.

В. Н. Орлов

**СОВРЕМЕННЫЕ ВЗГЛЯДЫ НА ПРОБЛЕМУ ДЕФИНИЦИЙ ПО
ОТНОШЕНИЮ К НОВОЙ РЕЛИГИОЗНОСТИ
(ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ)**

В статье анализируются различные подходы к определению феномена новой религиозности, отраженные в современных научных исследованиях.

Ключевые слова: *деструктивный культ, новое религиозное движение, секта, тоталитарная секта.*

V. M. Orlov

**MODERN VIEWS ON THE ISSUE OF DEFINITIONS IN RELATION
TO THE NEW RELIGION
(HISTORIOGRAPHICAL ANALYSIS)**

The author of the article analyzes different approaches to the definition of the phenomenon of the new religion reflected in modern researches.

Keywords: *destructive cult, new religious movement, sect, totalitarian sect.*

Надійшла до редакції 20 січня 2012 року